

ВИНИКНЕННЯ ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ МІФІВ

Міфологічний світогляд був першою формою сприйняття людиною навколишнього світу [6, 14]. Проте він аж ніяк не втратив своїх позицій і зараз: міфи заволодівають думками людей. І тепер – вони скрізь. Вони оточують суспільство, бо потрібні йому, адже, міфологія закликає підтримувати нас у складних ситуаціях [1, 14].

В українській політичній культурі існують численні міфи і міфологи, які обумовлюють певний – особливий, нікому більш не властивий – вигляд політичного життя. Завдяки ним можна казати про унікальність тих чи інших політичних культур, адже міфи є результатом взаємовпливу різного роду факторів, котрі комплексно створюють специфічний образ сприйняття як держави в цілому, так і окремих особливостей її політики. В українському випадку це добре ілюструє міф «про безвладдя в країні»: немає, напевно, жодної людини, яка б не поскаржилася: «Нема в нас порядку! Що тут зробиш...». Чи навпаки – міфічна «стабільність». Ці два міфи нібито стосуються однієї і тієї ж самої проблеми – питання порядку в державі, наявності усталеного і зваженого управління, але в той саме час вони мають цілком різні суб'єкти і шляхи свого утворення.

Проте проблема визначення напрямків виникнення політичних міфів так і не стала предметом вітчизняних досліджень і лишилася прерогативою закордонних дослідників. Зокрема в даному напрямку працювали такі науковці як К. Армстронг [1], Р. Барт [3], М. Еліаде [14], Л. Бенуас [4] та В. Мединський [12]. Проте вони зосереджувалися в своїх роботах переважно (а часом виключно) на культурологічних чи історичних аспектах виникнення політичних міфів.

Тому у ході дослідження автор мав на меті з'ясувати напрямки виникнення політичних міфів, особливу увагу приділяючи суб'єктам їх утворення. З огляду на це актуальним уявлялося поставити такі завдання: дослідити, що є силами, які утворюють політичні міфи; визначити, коли могло розпочатися формування даних форм колективної психіки; з'ясувати, що стало підґрунтям для їх виникнення, тощо.

Спостерігаючи за навколишньою дійсністю, за ходом історичного процесу, стає зрозуміло, що у політичних міфів, як і в інших (героїчних, архаїчних та консервативних [7, 43]) є, по суті, два шляхи виникнення: «знизу» та «зверху». Тут слід звернути увагу на такий аспект: кажучи про дані напрямки виникнення міфів, необхідно мати на увазі, що перші є творенням структур громадянського суспільства, а другі – державної влади чи політичних сил, що знаходяться при владі.

Політичні міфи, які виникають «знизу», є внутрішнім породженням народних мас. Адже народ, який створює міфи має потребу в регуляції поведінки та взаємовідносин між людьми. Саме в міфах закріплювалися звичаї, знаходили відображення моральні погляди й естетичне ставлення людей до дійсності [6, 15], в т.ч. й політичної. Якщо взяти український фольклор, то можна знайти чимало персонажів-героїв, які утворені народом, щоб визначити і відокремити добро від зла, гарну людину від поганої, себе від інших. Князі, богатири, козаки, Морозенко, Байда та інші – це образи, що створені народом, щоб показати взірць шляхетної, добродесної поведінки. Усі ці персонажі походять з народу; вони – «свої» для цього народу. «Чужі» – «поганці», пани, «ляхи», «бусурмани», «москалі»... - вони, як правило, «погані» і сприймаються негативно. Тут проявляється компліментарність. Ті, хто такі, як ми, - наші друзі, інші – вороги. Спрацьовує система «свій-чужий», і відповідно до цього виникають міфи, побудовані за даною структурою. В нашому випадку то можуть бути міфи на кшталт «Україна – не Росія», чи «Україна – не Європа». Також даний аспект ілюструють міфи суспільно-ментального характеру, а саме «про щирість» українців, «про українця як приватного власника», тощо. Інші народи теж складають політичні міфи: як про нас (якщо ми їм цікаві), так і про себе.

Щодо останнього: міфи створені певним народом буде природним розділити на, власне, самі міфи і контр-міфи. Маються на увазі такі, що створені за-для того, щоб розвінчати певні негативні уявлення про свій народ. Якщо спробувати класифікувати усі міфи, виходячи з їх призначення, то утворюється така структура:

1. *Міфи* – ті, які мають позитивне замалювання («про гостинність українців», «про українську толерантність», тощо).

2. *Контр-міфи* – тільки ті міфи, що створені на протигагу анти-міфам (міф «про українську щедрість», «про хоробрість українців»).

3. *Анти-міфи* – міфи негативного замалювання, націлені на нанесення шкоди бренду («про повсталих холопів з Малопольщі», «про скупість і боязливність українців» і т.і.).

Проте усі ці міфи в процесі свого формування та розвитку спираються на одній тіж самі фактори:

- *догми та стереотипи*, що вже існують в суспільстві;

- *історична пам'ять* народу;

- *ментальність*.

Отже, визначивши сутність даних категорій та проаналізувавши отримані результати, стане зрозумілим сам процес виникнення «знизу» політичних міфів.

Кажучи про *догми та стереотипи*, наявні в певній спільноті, слід зауважити, що подібні явища сформувалися в процесі тривалої історичної комунікації між однією групою осіб та іншими, а також в середині її – між її членами. Перш за все, необхідно з'ясувати, що таке догма. Як зауважує в своєму словнику С.Ожегов, догма – «це положення, яке приймається на віру, за *неприлеглу істину*, незмінну за будь-яких обставин» [13]. Це теза, яка є непорушним правилом для групи осіб, що її сповідує. Сакральний зміст догми, який полягає в чіткому визначенні моделей поведінки, наданому Вищими силами, є свого роду константою для суспільства. Константою у формулі утворення політичного міфу. Наприклад, догмою у поведінці українців є теза про те, що «*владі, звісно, видніше*». Це дуже оригінальна модель, яка була випрацьована українським народом за підтримки «вищих сил» у вигляді польської і власної шляхти, дворянства і міщан, яких, як відомо, українці-селяни, за своїх не вважали, але називали панами, тобто тими, хто керує ними «згори».

Стереотипи, на відміну від догм, мають більш тимчасовий характер й ламаються набагато легше. Але це,

безперечно, *відносно стійкі й масові явища* політичної свідомості або дії, які формують якийсь наявний політичний простір. Свого роду політичні *шаблони, кліше, трафарети*, що створюють єдність у суспільстві [10, 237]. Численні міфи в українській політичній культурі, ґрунтуються на ще більшій кількості стереотипів: Україна – це лише «Тимошенко, футболіст Тимошук, дешева зброя і корумпована влада»; чи українці – це «такі люди в шароварах, які дуже полюбляють сало і горілку». Це, на думку автора, одні з основних стереотипів про наш народ, але і українці самі є носіями і споживачами чисельних стереотипів про інші народи. Чимало з нас асоціює Росію лише з В. Путіним та газом (на жаль, з кожним роком стає менше людей, які дійсно добре знають і розуміють дух росіян, застали спільне з ними перебування в складі СРСР). Молоде покоління, народжене в сучасній Україні замість стереотипів радянських отримало і активно споживає стереотипи сучасні, сповнені не просто хибною, але відверто ворожою антиросійською інформацією. Йде масова заміна історичної пам'яті українського народу.

Історична пам'ять як сукупність притаманних народу історичних фактів, символів і знаків, міфів і стереотипів є тим фактором, який визначає курс подальшого процесу створення міфів. Спільнота створює певний міф як продовження ланцюга з подій і явищ історичної пам'яті. Кожен новий міф – це ланка даного ланцюга. Це ілюструє політичний міф про кооптацію української шляхти в малоросійське дворянство. Сутність його полягає в тому, що українські шляхтичі при входженні до складу імперської аристократії «не мали» тих самих прав, що й російські дворяни. Нібито вони були «другосортною» знаттю. Даний міф був сконструйований в наслідок існування в історичній пам'яті частки українців комплексу різноманітних міфів та стереотипів про «утиски» з боку російського керівництва усього українського, а також в наслідок тенденції останніх років по створенню псевдоісторії українського народу. Тобто, виникнення даного міфу було цілком закономірним розвитком історичної пам'яті, яка, як відомо, суттєво відрізняється від історії.

Іншою категорією, що грає визначальну роль при утворенні політичного міфу «знизу» є поняття ментальності. Як відомо, термін *«ментальність»* (або *«менталітет»*) – французького походження. Одними з перших його почали використовувати французькі вчені, представники школи «Анналів», орієнтуючись на пошуки глобальних, стійких структур людської свідомості. Семантика цього слова пов'язана з поняттями «свідомість», «мислення», «розум», що за своєю суттю є складними й багатограними. Слід зазначити, що *ментальність у широкому значенні* можна витлумачувати як специфічний спосіб мислення, своєрідне світосприйняття, властиве представникам тієї чи іншої культури. У більш вузькому значенні *ментальність* можна розглядати на рівні нації, народу (чи будь-якої іншої соціальної групи, яка протиставляє себе іншим колективам на основі *компліментарності* – підсвідомого відчуття взаємної симпатії і спільності людей, яке визначає протиставлення «ми і вони» і поділ на «своїх» і «чужих») [11]. Внаслідок своєї складності й багатоаспектності, феномен ментальності як результат творчого впливу багатьох чинників повинен розглядатися комплексно – в контексті географії, історії, політології, соціології, психології, релігієзнавства, лінгвістики, тощо. Сама по собі дана категорія є «фундаментом» для побудови політичної міфоструктури «ми і вони», а в комплексі із зазначеними вище явищами (стереотипами, догмами, історичною пам'яттю) вона може бути використана для створення будь-яких типів політичних міфів, а особливо, тих, які формуються «знизу».

Щодо міфів, написання яких йде «зверху» (в Україні то переважно такі, що діють з метою створення потужних внутрішніх суперечок: «про западенців і східняків», «про УПА і українських націоналістів», «про російську мову», тощо), то тут слід зазначити такі їх особливості. По-перше, вони складаються у відповідності до певної ідеології або псевдоідеології, яка панує в суспільстві. По-друге, даний процес йде на замовлення правлячої верхівки держави та (або) політичної сили – політичної еліти – й розповсюджується певним пропагандистським апаратом. Через це логічним уявляється розглянути два питання:

- 1) що представляє собою *ідеологія і псевдоідеологія* по відношенню до *політичних міфів*;
- 2) які особливості має *міф як засіб пропаганди*.

Перед усім, необхідно визначити сутність поняття «ідеологія». Як зазначає В. Коновалов, це – *осмислення політичної чи іншої соціальної структури з позицій певного суб'єкту пізнання* [10, 74]. Проте це також і певна *псевдокультура*, яка формується за участі професіоналів – ідеологів [2]. Щодо *псевдоідеології* – це сукупність поглядів, штучних норм та цінностей, створених елітою задля полегшення керівництва масами. Причому на відміну від ідеологій, псевдоідеології (в контексті політичної міфології) можуть бути абсолютно неприйнятними для народу і нав'язаними йому. Прикладами цього можуть служити ідеї Талібану, ваххабізму, неофашизму, тощо. Політичні міфи стають, з огляду на це, лише інструментом ідеологічного впливу [7, 43] і затвердження певного курсу еліти.

Проте, як би еліта, або просто верхівка, не намагалася б впровадити і нав'язати свою волю суспільству без ефективного пропагандистського апарату їй це не вдасться. Політична пропаганда використовує різноманітний спектр методів та засобів, одним з яких є саме створення міфів. Місце даної категорії легко наочно визначити: для цього необхідно звернутися до поняття «просвітництво», яке є протилежністю пропаганди і з яким її часто не розрізняють. Далеко не завжди легко провести межі між даними поняттями [5, 67]. Однак просвітництво – це прагнення певних сил підвищити культуру суспільства, забезпечити прогрес, необхідні передумови процвітання, гуманізації усього життя через освіту, розповсюдження знань [2], тобто передбачається застосування наукового, достовірного матеріалу. У пропаганді ж використовується міф - завжди уявлення значною мірою ілюзорне, але в силу своєї етичної і художньої привабливості здійснює великий вплив на масову свідомість [8, 123]. Тобто, політичний міф разом із стереотипом, фальсифікацією чи підміною фактів та ін. є основою пропаганди, «кулею в рушницю» пропагандиста.

Важливу роль у застосуванні тих чи інших політичних міфів у пропагандистських операціях відіграє відповідність даних елементів політичної культури їх необхідним функціям: експлікативній (роз'яснювальній), апологетичній (виправдання існуючого порядку), маніпулятивній (маніпулювання свідомістю людини, групи, мас), а також ідеологічній, захисній та офензивній (наступальній).

Іншим важливим аспектом, що визначає пропагандистську ефективність політичного міфу є його приналежність до

певного типу. На особливу увагу тут заслуговують міфи структури «ми і вони» (про «донецьких і київських», «помаранчевих і біло-блакитних»), героїчні (про Ю.Тимошенко, В.Януковича, Д.Фірташа) та концесіональні, тобто створені зусиллями як українських, так і закордонних політичних сил (міфи про ЄС і НАТО). Саме ці типи дуже часто використовуються у вітчизняній пропаганді.

Отже, політичні міфи доцільно вивчати як засоби пропаганди, досліджуючи їх місце у даному явищі і потужний вплив на масову свідомість. Слід зазначити, що особливо за сучасних умов (за наявності чисельних комунікаційних технологій) вони є небезпечною «зброєю» пропагандиста. І як зазначив С. Кара-Мурза, міфи, які впроваджують у свідомість несумлінні ідеологи, нам дуже ускладнюють вихід з нинішньої смуги [9].

Тобто, політичні міфи виникали й існували в суспільстві протягом усього його існування, проте з оформленням керівної верхівки, еліти, вони стали одним з її головних інструментів впровадження її волі в маси. Завдяки політичним міфам, створеним на замовлення «вождів», здійснюється масовий вплив на свідомість людей, метою якого є збереження еліти, політичного режиму, або навпаки – приведення до влади нового.

1. Армстронг К. Краткая история мифа. – М.: Открытый мир, 2005. – 160с. – (Мифы).
2. Ахиезер А.С. Критика исторического опыта. Социокультурный словарь. - М.: Ларец, 1991. – 211с.
3. Барт Р. Мифологии. М.: Культура и политика, 2000. – 488с.
4. Бенуас Люк. Знаки, символы и мифы. – М.: АСТ, 2006. – 160с.
5. Большаков А. Большая книга скрытого влияния на людей. – М.: АСТ; СПб.: ППРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2008. – 255с.
6. Бучило Н.Ф., Чумаков А.Н. Философия : Учебное пособие . – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 447с.
7. Головатий М.Ф. Політична міфологія. – К.: МАУП, 2006. – 144с.
8. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. – М.: Эксмо, 2009. - 864 с.
9. Кара-Мурза С.Г. Чёрный миф // Русский дом, 1999. - № 42. – С.99-104.
10. Коновалов В.Н. Словарь по политологии. – М.: Философия и Политология, 2008. – 290с.
11. Кравченко Г.В., Піддубська І.В., Шаповалова Н.П. Посібник з культурології: конспекти лекцій, завдання, ілюстрації до тем. – Донецьк, 2008. – 151с.
12. Мединский В.Р. О русском пьянстве, лени и жестокости. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2008. – 528с. – (Мифы о России).
13. Ожегов С.И. Толоковый словарь. – М.: Русь, 2008.– 908с.
14. Элиаде Мирча. Аспекты мифа: Пер. с фр. В.Большакова. – М.: «Инвест - ППП», СТ «ППП», 1995. – 240с.

SUMMARY

Onopko O. THE DIRECTIONS OF POLITICAL MYTHS ORIGIN

The political myths are the considerable parts of the Ukrainian political culture. The article presents the author's view on the direction of this phenomena origin. The main directions are researched and analyzed. It's defined the place of ideology and mentality in the process of myth-constructing.